

De Architect als Auteur

Over de architect die roept: 'Ik bouw' en zijn tekentafel die nooit zo leeg is als hij ons doet geloven.

Philosophy in Architecture - 7X700
dr. J. Voorthuis
Matthijs Glazenburg - 0655676
26-11-2013

Naar aanleiding van de crisis en de gevolgen daarvan liep ik al een tijdje rond met de vraag: Hoe ziet de architect van de toekomst eruit? In mijn zoektocht ontdekte ik dat het misschien beter zou zijn om te weten te komen wat de rol van de architect nu is en hoe deze vorm heeft gekregen. Bij toeval kwam ik aanraking met het boek 'Architecture and Authorship' van Tim Anstey, Katja Grillner en Rolf Hughes.¹ Ik raakte geïnteresseerd in het thema van de architect als auteur zoals dat in het boek wordt beschouwd. In dit essay ga ik dan ook op zoek naar de definitie van het auteurschap in architectuur en beschouw ik de architect als auteur. Uiteindelijk zal ik toch terugkomen op mijn zoektocht naar de architect van de toekomst.

Het thema

Wanneer we het hebben over een auteur denken we al gauw aan iemand die boeken schrijft. Maar een auteur kan ook andere werken maken, breder gezien kunnen we de auteur omschrijven als de geestelijke eigenaar van een creatief werk. De architect wordt ook gezien als een auteur, maar direct rijzen er vragen als: wat maakt de architect dan precies? Maakt een architect een gebouw, of tekeningen, als representatie van een te bouwen gebouw?² Bij een schrijver is het duidelijk dat hij de auteur is van een boek, hij bedenkt het verhaal en het daadwerkelijk maken van het boek heeft, in tegenstelling tot de architectuur, weinig invloed op het verhaal. Immers heeft het maken van het boek geen invloed op de betekenis van wat geschreven staat. Bij de vraag; 'Wat maakt de architect?', hoort ook de complexiteit van de architect die zegt: "ik bouw". Een architect bouwt helemaal niet, toch is er een mechanisme in de samenleving, dat ervoor zorgt dat deze claim van auteurschap legitiem is.³

Wat houdt het werk van de architect dan precies in? Volgens Tim Anstey in zijn essay 'Architecture and Rhetoric' wordt de architect een auteur doordat hij door de manipulatie van materialen in hun compositie in staat is emotionele kracht vast te leggen. Het gebouw dat een verhaal kan vertellen is het werk van de architect als auteur.⁴

Ten slotte is de totstandkoming van een ontwerp in steeds mindere mate volledig toe te kennen aan de architect, er raken steeds meer partijen betrokken bij het ontwerpproces en daarmee wordt het steeds complexer. De vraag is of dit afbreuk doet aan de architect als autoritair ontwerper en of dit zijn auteurspositie in diskrediet brengt?

Door vanuit verschillende perspectieven het auteurschap van de architect te beschouwen probeer ik uiteindelijk antwoorden te geven op deze vragen en duidelijk te maken hoe de positie van de architect als auteur, zoals deze nu is, tot stand is gekomen.

Het ontstaan van de architect

Gedurende de Italiaanse Renaissance komt de architect los van de kerk, het werk dat vanaf dan wordt gemaakt behoort niet meer tot de kerk. Het artistieke en in intellectueel werk van de architect wordt toegekend aan het individu en daarmee is het gebouw de creatie van de architect.^{5,6}

Voor de 19^e eeuw was het niet het individu dat de controle had over het eindproduct, maar de geest achter de intentie van het project, deze werd gezien als de auteur. Zo werd bijvoorbeeld een middeleeuwse kathedraal geassocieerd met de beschermheilige die opdracht had gegeven tot de bouw in plaats van de bouwmeester die de bouw begeleidde. Tijdens de renaissance krijgt het vak van de architect vorm doordat er middelen worden ontwikkeld om een bouwplan te presenteren voorafgaand aan de bouw. Ideeën worden vanaf dan met behulp van tekeningen overgebracht, de architect wordt de auteur van het gebouw. Zijn werk wordt als volgt omschreven: "Het werk impliceert volledige controle over de planning en de bouwkundige techniek en de tekeningen, het geheel laat weinig ruimte over voor interpretatie."⁷

Het lezen en schrijven van de locatie

Wanneer de landschapsarchitectuur haar intrede doet in de 18^e eeuw, ontstaat er een alternatieve auteurspositie.⁸ Deze staat tegenover de dan heersende autoritaire positie van de architect als uitvinder, als schepper. De landschapsarchitect wordt gekarakteriseerd door een reeks van handelingen in een dynamisch proces van interpretatie; het lezen en schrijven van de locatie.⁹ Dit verschil kent haar oorsprong in de aard van het werk, het maken van gebouwen ligt immers volledig in onze macht. De landschapsarchitect start met de natuur en transformeert deze naar de gewenste nieuwe situatie, de architect start meestal zonder gebouw en eindigt met een gebouw. De landschapsarchitectuur leidde tot een alternatieve relatie tussen de ontwerper en het werk. “De positie van de auteur, meer nederig, genuanceerd en gevoelig dan de auteurspositie in de architectuur.”¹⁰

De architect en de klant

Sinds de 19^e eeuw bestaat er een relatie tussen de architectuur en het interieur. Voordat de interieurarchitectuur ontstaat, is er een tweezijdigheid tussen het interieur als plaatje en het interieur als huiselijke omgeving.¹¹ Een belangrijke kwestie hierin is de relatie tussen de klant en de architect. Aan de ene kant is de architect bang voor de integriteit van zijn werk, ondergeschikt aan het wonen. Aan de andere kant is de klant bang voor een beklemmende omgeving zonder het huiselijke waar op gehoopt wordt. Deze kwestie van de relatie tussen de klant en de architect is naar mijn idee belangrijker dan in de architectuur. Het interieur staat immers dicht bij de gebruiker, het is bovendien makkelijker te lezen en misschien wel van grotere invloed op het dagelijks gebruik van het gebouw. Het auteurschap raakt in deze discipline verdeeld tussen de architect en de bewoner, bovendien kan de bewoner veel meer invloed uitoefenen op het resultaat. Het resultaat is van een veel tijdelijke aard en kan makkelijker aangepast worden. Door de opkomst van deze discipline ontstaat er

aandacht voor het concept en de stoffelijke manifestatie in het interieur; ‘the Domestic interior’. Niet reduceerbaar tot enkel architectuur, ook niet tot enkel het domein van de bewoner.¹² Dankzij deze discipline en haar meer verdeelde vorm van auteurschap, tussen de ontwerper en de bewoner, ontstaat er begrip voor het feit dat het vraagstuk rond auteurschap niet altijd keurig ingekaderd kan worden.¹³

De architect als enige auteur

Naar aanleiding van de verdeling van auteurschap in de interieurarchitectuur kunnen we ons dus afvragen of de architect als enige auteur van een gebouw gezien mag worden. In de huidige bouwpraktijk is integraal ontwerpen het credo, adviserende partijen worden vroegtijdig ingeschakeld in het ontwerpproces en met de huidige aanbestedingsvormen is daar bovendien ook niet aan te ontsnappen. Daarnaast zien we in de afgelopen jaren weer meer gebruikersgericht ontwerp. Zou het auteurschap verdeeld moeten worden over deze partijen en hoe zou dat dan moeten?

Jonathan Hill stelt een verbreding van het architectonische auteurschap voor, door de erkenning van de gebruiker, de locatie- en weersomstandigheden, en een grote hoeveelheid aan andere invloeden.¹⁴ Zij zouden allemaal auteursvertegenwoordigers in de schepping van architectuur zijn. Hij legt zijn idee uit aan de hand van Derek Jarman’s huisje, ‘Prospect cottage’, met bijbehorende tuin in Dungeness, een kaap aan de zuidkust van Engeland. Hill erkent alleen al met de benoeming van het huisje de auteursconventie die deze plek tot ‘Jarman’s’ maakt.¹⁵ Hill verdeelt de verschillende invloeden op het ontwerp op in ‘agents’ en ‘authors’. De auteur neemt het initiatief, de agent reageert. Omdat een auteur ook een agent kan zijn ontstaat hier een complex systeem van auteurschap en agentschap. Hij concludeert uiteindelijk dat de productie van architectuur gedeeld en tijdelijk is. Hill probeert ons ervan te overtuigen dat niet enkel de architect, die het daadwerkelijke ontwerp heeft gemaakt, de auteur is, maar dat het auteurschap

‘verdeelt’ zou moeten worden over de verscheidenheid aan invloeden, de ontwerper, de bouwer, de tuinier, de bezoeker, de locatie, het klimaat, etc. Invloeden die betrokken raken bij het continue proces van het vormen van de plek en dat ook blijven doen na de dood van de auteur. Hoewel ik meega in zijn gedachtegang zie ik hier een onderscheid ontstaan tussen het ontwerp van een gebouw en de plek in haar totaliteit. De plek beïnvloed door de actoren die Hill benoemt, en het architectonisch ontwerp van een gebouw en haar omgeving dat hoofzakelijk wordt vormgegeven door de architect. Het architectonisch ontwerp wordt hiermee een onderdeel van het ‘totaal ontwerp’.^{16,17} Bovendien denk ik dat er een verschil mag worden gemaakt tussen actoren die van invloed zijn in de initiële fase en actoren die van invloed zijn tijdens de verdere levensduur van een gebouw. Desalniettemin is deze eerste groep in ieder geval van grote invloed op het ontwerp en duidelijk is dan ook dat de architect dus niet het alleenrecht heeft om zich de auteur van het gebouw te mogen noemen.

Het werk van de architect

“Het idee van de onafhankelijke auteur die met enkel zijn verbeelding tot architectonische vormen komt, heeft weinig van doen met de realiteit van het hedendaagse ontwerpproces in de moderne architectuur.”¹⁸ De architect doet ons maar al te graag geloven dat hij alles zelf bedenkt, de praktijk is echter verre van dat. Het architectonisch ontwerpproces kan niet zonder inspirerende en informatieve bronnen. Daarnaast vereist het nogal wat van de ontwerper; een gevoel voor orde, ervaring, compositie principes en een sterk ontwikkelt beoordelingsvermogen. Dat laatste getraind vanaf de eerste dag architectuur opleiding.¹⁹ De architect legt vaak enkel de nadruk op het eigen creatieve oordeelvermogen, terwijl er voor elk architectonisch werk vanaf begin 19e eeuw boeken, catalogi, magazines en handleidingen zijn gebruikt. Eén ding is zeker, de tekentafel is nooit zo leeg als de architect ons doet geloven. Het gebruik van data, van bouwregels tot handboeken,

wordt over het algemeen gekleineerd of simpelweg niet genoemd door de moderne architect, het leidt immers af van hun werk als goddelijke makers van een autonome kunst aldus Gernot Weckherlin.²⁰ Bovendien zou het proces reproduceerbaar worden wanneer het inzichtelijk raakt.²¹ Het is onmogelijk te analyseren wat de invloed is van deze bronnen maar duidelijk is dat ze van groot belang zijn. Ze tarten met idee van de maker geïnspireerd door een exclusief persoonlijk idee en helpen daarmee ook de ontwikkeling van een licht veranderend concept van architectonisch auteurschap.²²

Beeld van de architect

Een ander perspectief dat van grote invloed is op het auteurschap van de architect, is het beeld dat de maatschappij van de architect heeft. Dit beeld wordt volgens Naomi Stead gevormd door de projectie van externe media, waaraan de architect zelf al dan wel of niet medeplichtig is.²³ Architectonisch auteurschap moet daarom bekeken worden vanuit een bredere culturele context. Voorbeelden van deze media zijn documentaires, architectuur prijzen als de Pritzker Price, die de goddelijke creatieve schepper van architectuur vereert, maar ook films waarin vaak een stereotype beeld van de architect wordt gepresenteerd. Naomi Stead concludeert dat zelfs al zouden architecten en theoretici dit stereotype beeld van de architectonische auteur willen aanpassen, de maatschappij blijkt onwillig om de mythen te laten varen.^{24,25} Mocht er toch een poging gedaan worden, dan is film volgens Stead de beste manier om dit te doen. Film is volgens haar het beste medium om architectuur mee vast te leggen en dus ook uit te leggen.²⁶ Ik denk dat film voornamelijk geschikt is om, naast het feit dat de ruimtelijkheid van een gebouw uitstekend kan worden overgebracht, het verhaal van en de emotie achter het ontwerp te vertellen. Waarin we bevestiging vinden van de architect als auteur die met zijn ontwerp een verhaal verteld, zoals Tim Anstey dat beschrijft.

Film heeft ook op een andere manier bijgedragen aan het beeld dat de samenleving van de architect heeft. Gedurende het modernisme raakten architecten betrokken bij het ontwerp van filmdecor.²⁷ Zij kwamen hiermee in een positie waarin het mogelijk werd hun dromen waar te maken. De architect geeft vorm aan de bebouwde omgeving en daarmee geeft hij ook vorm aan de manier van leven. De architect, als maker van de realiteit, maakte zijn droom waar in het filmdecor. Zijn droom werd hiermee de droom van iedereen. Bovendien is er met film een veel groter publiek te bereiken dan met architectuur. De architect raakt geïdentificeerd als iemand die dromen realiseert, niet alleen in de zin van het gebouw maar in de gehele manier van leven.²⁸

‘Networkpractices’

Een manier waarop architecten proberen te ontsnappen aan het individu- of naam-gebonden auteurschap is het werken in samenwerkingsverbanden, met meerdere architecten of architectenbureaus samen een merk vormen. In het geval van ‘networkpractices’ is de samenwerking en dus het samengaan van verschillende entiteiten nog duidelijker, door de grote geografisch spreiding tussen de partners. Gevolg hiervan is de vooraanstaande positie die deze samenwerkingen kenmerkt op het gebied van digitale ontwerpprocessen. De naam van het samenwerkingsverband wordt een issue, omdat dit hetgeen is dat een soort van herkenning moet bieden aan de samenleving. Een voorbeeld hiervan is Norman Foster en de verschillende namen die zijn werk al gekend heeft. Zijn eerste verband, Thus Team 4, splitste na 4 jaar in, Foster Associates en Richard+ Su Rogers, wat vervolgens weer Piano + Rogers werd, en daarna veranderde in Richard Rogers Partnership, Foster eindigt uiteindelijk met Sir Norman Foster and Partners. “Zonder twijfel is dit een resultaat van verschillende factoren; verandering in stijl; het toenemende vereiste specialisme nodig voor het werken in een globale context. Maar de tendens, waarin de steeds nauwkeurig wordende benaming van de auteur precies overeenkomt met de groei in grootte en complexiteit van de projecten en

zeker ook de toenemende ontbinding van verantwoordelijkheid voor de feitelijke auteur in elk project, blijft intrigerend.”²⁹ Toch blijft de ‘buitenwereld’ spreken van Foster’s ontwerp voor de Reichstag, terwijl Fosters bureau blijft wijzen op de collectieve aard van het werk van Fosters and Partners. De vraag is of het Foster ooit lukt om zo gezichtloos te worden als Fosters. Volgens Chris Hight moeten we echter wel waarde hechten aan netwerkpraktijken als deze, we moeten ze beschouwen als voorbeelden van een wezenlijk andere manier van productie, niet alleen van architectonische objecten maar ook architectonische kennis, en hun bedreiging identificeren voor de veronderstelde stabiliteit van de architect en zijn expertise.³⁰

The Fun Palace

Op een weliswaar andere manier is het project ‘The Fun Palace’ van Cedric Price ook een poging om te ontsnappen aan het naam-gebonden auteurschap. Hij doet dat echter niet door de identiteit achter de ontwerpende instantie te vervagen, hij probeert ruimte te bieden voor de gebruiker om deel te nemen aan het ontwerpen. Price zag architectuur als service en zette zijn vraagtekens bij de architect als kunstenaar. Met zijn project ‘The Fun Palace’ doet hij een dappere poging om zichzelf neer te zetten als de Anti-Architect, zoals hij dat zelf noemt en verwerpt hij de mythologie van de auteur als een quasi goddelijke en paternalistische verwekker van design. Voor dit project roept Price een ontwerpteam in het leven. Door het auteurschap, de herkomst en het pragmatisch determinisme naar de achtergrond te schuiven hoopte hij dat het gebouw zelf zou spreken, gelezen zou worden en verschillend begrepen zou worden door de individuele gebruikers. Het ontwerp laat veel ruimte over voor de gebruiker om het ‘gebouw’ aan te passen naar eigen inzicht. Hoewel het project zou moeten fungeren als cultureel lanceerplatform voor de massa, bestaat zijn ontwerpteam uit de intellectuele elite. Hoewel hier een discrepantie ontstaat, is ‘The Fun Palace’ onomstotelijk sociaal activistische architectuur. Ironisch genoeg blijft Price onuitwisbaar

geïdentificeerd als de bedenker en dus de 'auteur' van 'The Fun Palace'.^{31,32}

The idea building

Terugkomend op de vraag: 'Wat bedenkt een architect, een ontwerp of het gebouw?' Het verschil daartussen zit in het bouwen van een fysiek gebouw en het bouwen van een idee. De architect doet duidelijk het laatste, maar wordt beoordeeld op het eerste, het gebouwde object is immers het resultaat van zijn idee. Het risico bestaat dus dat de architect wordt beoordeeld op iets dat niet is zoals bedoeld is, het gebouwde ontwerp is niet zoals zijn intentie, maar ook de manier waarop het gebruikt wordt kan anders zijn en heeft consequenties voor zijn intenties.^{33,34} Om zichzelf te beschermen moet de architect er dus voor zorgen dat het resultaat ook naar zijn idee is, of het idee zo is vormgegeven dat het resultaat hetzelfde zou kunnen zijn. Op deze manier is de architect ook in de gelegenheid om de verantwoordelijkheid te nemen voor zijn daden.

Verantwoordelijkheid

Zoals ook blijkt uit dat wat hiervoor genoemd is, is auteurschap nauw verwant aan verantwoordelijkheid. Architecten geven vorm aan de bebouwde omgeving en dus ook het mensenleven. Dit brengt een maatschappelijke verantwoordelijkheid met zich mee, waardoor de politieke en ethische vraag ontstaat om deze verantwoordelijkheid te kunnen duiden. In de architectuur is de ethische dimensie van auteursverantwoordelijkheid moeilijk te ontvluchten, ofwel het is onmogelijk om de auteur te ontkennen, omdat hij of zij verantwoordelijk gesteld moet kunnen worden voor de gevolgen van zijn of haar ontwerp voor de omgeving en de samenleving.³⁵

De architect is niet meer de solitaire bedenker en auteur van een gebouw zoals dat ooit geweest is, er zijn allerlei partijen die bijdragen aan het architectonisch auteurschap; partners en vennoten, vrouwen en minnaressen, bouwers en ingenieurs, fotografen en critici, instituten als

magazines, musea en scholen en uiteraard de klant.³⁶

De architect als leider

Duidelijk is dat het terrein van auteurschap in de architectuur continu onderhevig is aan verschuivingen en aanpassingen, de huidige technieken en manier van werken maken bovendien het ontwerpproces steeds complexer en minder lineair.³⁷ Maar dit maakt de architect niet per se 'minder' autoritair ontwerper, zijn positie als auteur is misschien verandert maar bestaat nog steeds. De architect is nog steeds degene die de architectuur van een ontwerp 'schrijft', verantwoordelijk voor de ruimtelijkheid, functionaliteit en uitstraling van een gebouw dat past bij de gebruiker en haar omgeving. Natuurlijk zijn er allerlei andere partijen die ook hun inbreng hebben, maar dat is allerlei andere kennis, overigens niet minder belangrijk. De vraag blijft of de architect dan ook de auteur blijft of is van het gehele gebouwde ontwerp? Daarvoor moeten we terugkomen op de beginvraag: Wat maakt de architect eigenlijk? De architect ontwikkelt een plan, een ontwerp dat maakbaar is en dat doet hij of zij in hoofdzaak aan de hand van tekeningen. Tekeningen die het gebouwde eindproduct zo goed als mogelijk benaderen. Zoals we eerder hebben kunnen zien, gebeurt dat zeker niet alleen. Dat gebeurt in opdracht van de klant en in samenwerking met anderen. Omdat er aan het auteurschap, in welke vorm dan ook, verantwoordelijkheid is verbonden en deze verantwoordelijkheid door de samenleving wordt toegeschoven aan de architect, zie ik de positie voor de architect weggelegd om leidend te zijn in het hedendaagse complexe bouwproces. Ik zie de architect, naast zijn taak als creatief vormgever van een gebouw, dan ook als iemand die de regie zou kunnen voeren over het volledige ontwerpproces. De architect zou dit complexe ontwerpproces moeten beheersen. Bovendien maakt het leiderschap dat hiermee onontkomelijk aan de architect wordt toegeschoven zijn uitspraak: 'ik bouw' legitiem.

De rol die voor de architect is weggelegd verschuift van een puur product gericht resultaat naar een meer service gericht werken. Dit is een tendens in de samenleving die het resultaat is van het afsluiten van de moderne tijd en aansluit bij de veranderingen van het werk van de architect. En zo ben ik toch tot een toekomstbeeld gekomen voor de rol van de architect binnen het bouwproces.

Noten

- 1 T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, England: Black Dog Publishing Limited
- 2 T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, England: Black Dog Publishing Limited (6)
- 3 T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, England: Black Dog Publishing Limited (7)
- 4 T. Anstey, 'Architecture and Rethoric: Persuasion, Context, Action' in T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, England: Black Dog Publishing Limited (18)
- 5 T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, England: Black Dog Publishing Limited (9)
- 6 J. Hill, 'Sweet Garden of Vanished Pleasures: Derek Jarman at Dungeness' in T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, England: Black Dog Publishing Limited (89)
- 7 L. Pelletier, 'Genius, Fiction and the Author in Architecture' in T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, England: Black Dog Publishing Limited (97)
- 8 T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, England: Black Dog Publishing Limited (60)
- 9 K. Grillner, 'Nature's Lovers: Design and Authorship in the Eighteenth Century Landscape Garden' in T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, England: Black Dog Publishing Limited (63)
- 10 K. Grillner, 'Nature's Lovers: Design and Authorship in the Eighteenth Century Landscape Garden' in T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, England: Black Dog Publishing Limited (73)
- 11 T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, England: Black Dog Publishing Limited (60)
- 12 C. Rice, 'Interior/Image: Authorship and the Spatialities of Domestic Life' in T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, England: Black Dog Publishing Limited (74)
- 13 C. Rice, 'Interior/Image: Authorship and the Spatialities of Domestic Life' in T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, England: Black Dog Publishing Limited (81)
- 14 T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, England: Black Dog Publishing Limited (60)
- 15 T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, England: Black Dog Publishing Limited (61)
- 16 T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, England: Black Dog Publishing Limited (60)
- 17 J. Hill, 'Sweet Garden of Vanished Pleasures: Derek Jarman at Dungeness' in T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, England: Black Dog Publishing Limited (82-89)
- 18 G. Weckherlin, 'Ernst Neufert's Architects' Data: Anxiety, Creativity and Authorial Abdication' in T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, England: Black Dog Publishing Limited (149)
- 19 G. Weckherlin, 'Ernst Neufert's Architects' Data: Anxiety, Creativity and Authorial Abdication' in T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, England: Black Dog Publishing Limited (149)
- 20 G. Weckherlin, 'Ernst Neufert's Architects' Data: Anxiety, Creativity and Authorial Abdication' in T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, England: Black Dog Publishing Limited (149)
- 21 G. Weckherlin, 'Ernst Neufert's Architects' Data: Anxiety, Creativity and Authorial Abdication' in T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, England: Black Dog Publishing Limited (149)
- 22 G. Weckherlin, 'Ernst Neufert's Architects' Data: Anxiety, Creativity and Authorial Abdication' in T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, England: Black Dog Publishing Limited (155)

- 23 T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, Engeland: Black Dog Publishing Limited (17)
- 24 T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, Engeland: Black Dog Publishing Limited (17)
- 25 N. Stead, ' 'In the Mind of the Architect': Representation and Authorship in Documentary Film' ' in T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, Engeland: Black Dog Publishing Limited (50)
- 26 N. Stead, ' 'In the Mind of the Architect': Representation and Authorship in Documentary Film' ' in T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, Engeland: Black Dog Publishing Limited (50-59)
- 27 T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, Engeland: Black Dog Publishing Limited (90-91)
- 28 R. Tobe, 'The Inhuman One: the Mythology of Architect as Réalisateur' in T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, Engeland: Black Dog Publishing Limited (117)
- 29 T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, Engeland: Black Dog Publishing Limited (12-13)
- 30 T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, Engeland: Black Dog Publishing Limited (12-13)
- 31 T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, Engeland: Black Dog Publishing Limited (130)
- 32 S. Mathews, 'Cedric Price as Anti-architect' in T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, Engeland: Black Dog Publishing Limited (142-147)
- 33 T. Anstey, 'Architecture and Rethoric: Persuasion, Context, Action' in T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, Engeland: Black Dog Publishing Limited (20)
- 34 R. Tobe, 'The Inhuman One: the Mythology of Architect as Réalisateur' in T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, Engeland: Black Dog Publishing Limited (117)
- 35 T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, Engeland: Black Dog Publishing Limited (130-131)
- 36 H. Lipstadt, ' 'Exoticising the Domestic': on New Collaborative Paradigms and Advanced Design Practices' in T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, Engeland: Black Dog Publishing Limited (164)
- 37 T. Anstey, K. Grillner, R. Hughes (Ed) (2007) *'Architecture and Authorship'*, London, Engeland: Black Dog Publishing Limited (130)